

Csernoch László

Új horizont a doktori képzésben ¹

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Társaságunk előző elnökeinek előadásai felelevenítették az Országos Doktori és Habilitációs Tanács (ODHT), illetve az Országos Doktori Tanács (ODT) működésének történetét, bemutatták azt a fejlődést, amely az elmúlt 25 évben végbe ment. Az előadások elhangzása előtti bevezetőmben arra utaltam, hogy a történelem felidézése nem csak egy visszatekintés és egyfajta értékelés, de meg kell, hogy jósolja a jövőt is. Bár az elvárás természetesen jogos, csak részben tartható. Egy nemrégiben lezajlott, jövőkutatással foglalkozó igen rangos konferencián arra a megállapításra jutottak, hogy nem lehet nagy biztonsággal megmondani, mi is lesz két-három év múlva. Következésképpen előadásomban valami olyasmire vállalkozom, ami nem biztos, hogy megtehető. Mindenesetre nagyon köszönöm az előttem szólók szavait, mert igazából majdnem mindent, amiről én itt szeretnék beszélni, ők kérdésként, megoldandó problémaként, de legalábbis megvizsgálandó feladatként már felvetették.

Ha az Országos Doktori Tanács feladatát röviden kellene megfogalmazni, akkor bizony nagy bajban lennék. Úgy gondolom azonban, hogy ha azt mondjuk, hogy megőrizni a tudományos utánpótlás nevelésének minőségét az egyetemes tudományosság, illetve Magyarország jövőbeni fejlődésének érdekében, akkor valahol megértettük annak a lényegét, hogy mi volt, és mi kell, hogy legyen az Országos Doktori Tanács feladata. Ahhoz, hogy színvonalas doktori képzést végezzünk, nagyon egyszerű dolgokra van szükségünk. Kellenek olyan

¹ Az előadás az ODT 2014. évi jubileumi ülésén hangzott el. A jubileumi ülés előadásainak ábraanyagait a <http://www.doktori.hu> címen elérhetők.

felkészült, elhivatott hallgatók, akik belépnek a képzésbe, szükséges hozzá valamennyi pénz, hogy a hallgatók tudományos tevékenységüket folytatni tudják, és természetesen elengedhetetlen a megfelelő környezet – a tudományos világ (a témavezető és a közösség) –, amelyben dolgoznak. Természetesen ahhoz, hogy megfelelő eredményt is tudjanak produkálni, pontosan meg kell határozni a követelményeket, amiket eléjük állítunk, illetve valamilyen jövőképet kell nekik mutatni. Nevezetesen azt, hogy ha befejezték a tanulmányaikat és PhD fokozatot szereztek, akkor mi is lesz velük. Épp ezért szeretnék néhány szót arról szólni, hogy milyen jelenleg a hallgatói létszám és a minőség. Szeretnék arról is beszélni, hogy hogyan kellene minőségbiztosítást folytatni, esetleg finanszírozni a doktori képzést. Ennek kapcsán néhány gondolat erejéig ki kell, hogy térjek arra, hogy milyen is a hallgatók elhelyezkedése.

Ha a hallgatói létszámot nézzük, akkor – több évre visszatekintve – azt lehet mondani, hogy Magyarországon évente 1000, illetve most már 1300 nappali tagozatos PhD hallgató lép be a képzésbe. A Nemzeti Kutatás-fejlesztési és Innovációs Stratégia – amit a kormány elfogadott – azt javasolja, hogy a kutatásban dolgozók létszámát közel 50 %-kal szükséges emelni az elkövetkező 7 év alatt. Előadásában Mihály György akadémikus, az ODT előző elnöke rámutatott, hogy a nappali képzésbe beiratkozott hallgatóknak kevesebb, mint a fele helyezkedik el itthon a kutatásban. Ez részben adódik abból, hogy a képzést megkezdők közül viszonylag kevesen szereznek fokozatot, de a fokozatot szerzettek közül sem mindenki a kutatásban helyezkedik el, és ha a kutatásban is teszi ezt, nem feltétlenül idehaza. Vizsgáljuk meg, ugyanakkor, a KSH adatbázisa szerint a kutatásban dolgozók korfáját.² Bár hosszasan lehetne ezekről az adatokról értekezni, itt és most csak két dologra szeretnék rámutatni. Egyrészt, ha rátekinünk a korfa legvégére, akkor látható, hogy a kutatásból várhatóan évente 600 fő ki fog lépni. Ha ezt összevetjük azzal, hogy 1300-an lépnek be, és ezeknek kevesebb, mint a fele fog a kutatásban dolgozni, akkor el lehet jutni ahhoz az egyszerű állításhoz, hogy a kutatásban dolgozók száma, ha csak nem teszünk valamit, várhatóan nem fog változni az elkövetkezendő években, sőt örülhetünk, hogy ha nem csökken. Másrészt megfigyelhető, hogy összességében – tehát nem arányában, hanem számszerűen – az orvos-, az agrár-, és így tovább, a legtöbb tudományágban dolgozók száma – ahogy haladunk előre a korfában – igazából nem változik. Tehát aki egyszer megkezdte egy adott tudományág művelését, és abban dolgozik, mint kutató, akkor ott is marad. Ezzel szemben, ha megnézzük azt, hogy a műszaki- és a természettudományokba belépők összlétszáma mennyi, és ez hogyan változik a korral, azt látjuk, hogy ez kifejezett csökkenő tendenciát mutat. Fel lehet, és fel is kell tenni azt a kérdést, hogy vajon ez miért van így.

² Az ábra a vonatkozó előadás (http://www.doktori.hu/cikk_file/CsernochL.pdf) harmadik diáján látható.

Elhangzottak olyan észrevételek, hogy esetleg a PhD képzésbe belépők arányának változásáról lehet szó. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a tudományágak közötti kvóták – azaz, hogy az 1300 fő milyen arányban oszlik meg az egyes tudományágak között – gyakorlatilag változatlanok, nyilvánvalóvá válik, hogy nem arról van szó, hogy sokkal többen léptek volna be az utóbbi időben a műszaki- és természettudományos képzési irányokba. Ellenkezőleg, valójában arról, hogy ezeken a területeken többen elhagyják a kutatói pályát.

Ahhoz, hogy tovább gondoljuk ezt a kérdést, hadd szemléltessék egy példát saját szakterületemről. Vegyük alapul a NIH (National Institute of Health; USA) által közzétett, a biológiai PhD fokozattal kapcsolatos, a 2012–2013-as évre vonatkozó adatokat az Egyesült Államokból.³ Az ábrán a körökbe írt számok megmutatják, hogy az adott területen az Egyesült Államokban éppen hányan dolgoznak, a nyilak pedig azt szemléltetik, hogy egy adott évben hányan lépnek be a rendszerbe, és milyen irányba mozognak tovább. Az Egyesült Államokban – ahol a PhD képzés feltételezhetően nem folyik rosszul – a biológiai PhD megszerzésének átlagos ideje 7 év. Hogy Magyarországon ez ma mennyi, arra jelenleg, sajnos, nincsenek statisztikai adataink – becslésem szerint ez 4–5 év lehet. Azt mindenesetre tudjuk, hogy a doktori képzés állami támogatása 3 évig tart, ezután, míg az illető nem szerez fokozatot, egyéb forrásokból kell fedezni a képzés költségeit.

Figyeljük meg, hogy az Egyesült Államokban a biológiai programba belépő hallgatók 63 %-a meg is szerzi a fokozatot. Ez egy olyan szám, amit magunk számára is kitűzhetünk célként. Ehhez a doktori képzésünk rendszerében ki kell dolgozni azokat a módszereket, minőségbiztosítási eljárásokat, hogy elmondhassuk azt, hogy aki nappali tagozaton belép a PhD képzésbe, annak jó esélye van arra, hogy fokozatot is szerezzen. A fokozatot szerzetteknek csak a 70% folytatja útját a szorosan vett tudományos pályán, azaz a posztdoktori képzésben. Utalnék még arra, hogy az Egyesült Államokban a biológiai PhD-t szerző hallgatóknak kevesebb, mint 8 %-a fog valamilyen egyetemen végleges állást kapni. Ugyanakkor, ha figyelembe vesszük az iparban és egyéb helyeken dolgozók létszámát is, akkor a doktori fokozattal rendelkezőknek közel a fele, valamilyen formában, a kutatásban dolgozik. A kutatásban dolgozókon belül tehát igen magas azoknak az aránya, akik nem az egyetemeken tevékenykednek, hanem valamilyen ipari feladatot látnak el. Tudom, hogy a biológia ebből a szempontból egy kicsit speciális helyzetben van, mert az egészségipar nagy felvevő kapacitással bír, tehát talán könnyebb az iparban elhelyezkedni. Az átlagostól azonban talán nincs túl messze, hiszen a műszaki tudományoknál valószínűleg még

³ Az ábra a vonatkozó előadás (http://www.doktori.hu/cikk_file/CsernochL.pdf) negyedik diáján látható.

könnyebb az iparban történő elhelyezkedés, míg a bölcsész- és társadalomtudományoknál ezt a kérdést szinte értelmetlen felvetni.

A fentiek mindenesetre két dologra közvetlenül utalnak. Egyrészt szorgalmaznunk kell, hogy az egyetemek a graduális – és hangsúlyozottan nem a doktori – képzés keretében készítsék fel a végzős hallgatóikat arra, hogy esetleg nem a szorosan vett tudományban, nem az egyetemi, akadémiai szférában fognak dolgozni. Más szavakkal, bizonyos gazdasági ismeretek oktatására feltétlenül szükség lenne az egyetemi rendszerben.

Másrészt fel kell hívnunk a figyelmet a minőségbiztosítás alapvető szerepére. Sokat lehet tanulni abból, ami Magyarországon eddig történt, de úgy gondolom, hogy abból is sokat lehet tanulni, ha körülnézünk az angolszász világban – ha már a bemutatott ábrán azt a példát hoztam –, hogy mit tesznek azért, hogy a PhD hallgatók minél nagyobb arányban végezzenek. Az egyik legfontosabb jellemző az, hogy szervezett formában nyomon követik a PhD hallgató életútját. Cambridge-ben nem lehet valaki úgy PhD hallgató, hogy a témavezetője mellett ne lennének mellette tutorok. Ezeknek a tutoroknak nem az a feladatuk, hogy megmondják a hallgatónak, hogy mit csináljon a tudományban, illetve, hogy az a kutatás, amit csinál az jó-e vagy sem, hanem az, hogy nyomon kövessék az előrehaladását. Megtette-e, megszerezte-e azokat a krediteket, kapott-e olyan feladatot a témavezetőjétől, ami várhatóan tudományos eredményre vezet és elvégezte-e a rábízottakat. Egy ilyen tutori rendszer – melynek Cambridge-ben egyébként sokkal mélyebben rejlő hagyományai vannak, hiszen a graduális képzésben is hasonlóan gondolkodnak a college-ok miatt – egy olyan mechanizmust épít ki, amelyik folyamatosan visszajelez. Úgy gondolom, hogy az ODT feladata, hogy ezt a tutori rendszert a doktori iskolák felé közvetítse, és elvárja, hogy minden doktori iskolában ilyen, folyamatos visszajelzésen alapuló minőségbiztosítás működjön. Természetesen a visszacsatolás önmagában nem elegendő. A hallgatók számára meg kell fogalmazni azokat a követelményeket és pontos menetrendet, amelyek alapján a doktori fokozat megszerzéséhez eljuthatnak. Ennek a részleteire nem kívánok kitérni, de hangsúlyoznám, hogy mindezt nyilvánosan kell megtenni, mert a nyilvánosság a legjobb minőségbiztosítás alapja.

Nem lehet a doktori iskolákról – és az ODT-ről sem – a finanszírozás érintése nélkül beszélni. Mint arra már utaltam, a nappali tagozatos PhD képzés államilag finanszírozott ösztöndíját jelenleg 1300 hallgatónak 3 évig biztosítják. Az előzőek alapján fel lehet, sőt fel kell tenni a kérdést, hogy vajon elég-e az 1300-s létszámnak a doktori iskoláknak szánt pénz, és az valóban eljut-e hozzájuk. Sajnos a rendszer nem kellően szabályozott, hiszen a doktori képzésre szánt normatíva felhasználásának módja egyetemenként, sőt akár egy egyetemen belül karonként is változó lehet. Ez természetesen megnehezíti az egységes minőségi elvárások teljesítését. Tudomásul kell venni ugyanakkor, hogy ebből az összeg-

ből nem csak a kutatásra, hanem az infrastruktúra és a humánerőforrás fenntartásra is fordítani kell. Épp ezért elengedhetetlen a doktori iskolák finanszírozásának áttekintése, és amennyire lehetséges, az elosztási elvek – az egyes feladatokra, a kutatás dologi költségeire, a humánerőforrás és az infrastrukturális háttér biztosítására szánt finanszírozás – egységes alapokra történő helyezése.

Elhangzott, és úgy gondolom, hogy az előzőek alapján egyértelmű, hogy nem szabad arra számítani, hogy 3 éves lesz a doktori képzés. Más szavakkal, Magyarországon a doktori képzésre – átlagosan – több mint 3 évet kell majd fordítani. Lesznek persze olyanok, akik 3 év alatt megszerzik a doktori fokozatot, sőt azt sem zárnam ki, hogy valaki rövidebb idő alatt szerzi azt meg. De hogy az átlag nem 3 év lesz, az biztos. Következésképpen meg kell találni azt a támogatási formát, ami a 3. év után finanszírozza a hallgatókat. Elhangzott erre is a javaslat, úgyhogy én csak megismételni tudom. Ki kell dolgozni a predoktori ösztöndíjak rendszerét. Az Országos Doktori Tanácsnak azon kell dolgoznia, hogy a 2020-ig tartó „Horizont 2020” program keretében megfogalmazott EFOP – ez a HEFOP-ot, majd TÁMOP-ot folytató operatív program – keretében legyenek olyan kiírások, amelyeket a doktori iskolák (esetleg az egyetemek doktori iskolái egyetemi szinten) megpályázhatnak. Ezek fedezhetnék egyrészt a doktori és a predoktori képzés költségeit, de biztosíthatnák – legalábbis részben – a szükséges dologi forrásokat is. Van azonban még egy tényező, amit nagyon fontos lenne figyelembe venni. Szemben a korábban a TÁMOP-ban megjelent ilyen jellegű kiírásokkal, a majdan megjelenőknek csak akkor lesz igazán értelmük és hasznuk, ha hosszabb futamidejűek – nem másfél–három évesek –, mint amilyenek az elődeik voltak. Három–öt év hosszúságú időtartamokban kell gondolkodni, hiszen ekkor lehet a programot úgy tervezni, hogy aki ebbe hallgatóként valamilyen formában belép, az láthassa maga előtt a perspektívát, azt, hogy hogyan lesz a doktori képzése finanszírozva.

Itt szeretnék visszautalni az előbb említett ábrára. Tekintettel arra, hogy a PhD fokozatot szerzett hallgatók várhatóan Magyarországon is egyre inkább az iparban fognak elhelyezkedni, úgy gondolom, hogy ideje fölvetnie az Országos Doktori Tanácsnak és általában a nemzeti fórumoknak azt, hogy a gazdaságnak igenis feladata a doktorképzésben részt venni. Természetesen vannak erre példák, jó példák, ahol bizonyos cégek doktori ösztöndíjakat finanszíroznak. Ezt a példát kell tovább vinni, szélesíteni és az ipart ebbe az irányba jobban bevonni.

A doktori adatbázis – a www.doktori.hu – kérdésében sok minden elhangzott, sok minden megvalósult és a szükséges fejlesztésről is esett már szó. Elsőként azonban fontos kiemelni, hogy a doktori adatbázis létrehozása egy fantasztikus munka eredménye, az adatbázis nemzetközi szinten is példaértékű, amit mindenképpen meg kell köszönni mindenkinek, aki ebben munkálkodott. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a munka pénz nélkül nem megy. Meg kell

tehát találni az anyagi fedezetet azokhoz a fejlesztésekhez, amik a jövőben joggal elvárhatóak a www.doktori.hu-tól. Erre jelenleg csak ígéretetek vannak.

Az ODT feladata így egyrészt az, hogy ezeket a forrásokat megtalálja, más oldalról pedig, hogy rávegye a doktori iskolákat, hogy az adataikat folyamatosan töltsék fel és fejlesszék. Meggyőződésem azonban, hogy a doktori adatbázis még nem teljes, és nem lesz teljes mindaddig, amíg a hallgatókra vonatkozó adatokat nem tartalmazza, beleértve a hallgatói előremeneteli adatait. A Doktoranduszok Országos Szövetségével ebben a kérdésben (is) teljes az egyetértés. Épp ezért bízom abban, hogy tudunk majd együtt gondolkodni és dolgozni. Felvettem annak a lehetőségét – ma már minden egyetemi hallgató előrehaladása dokumentálva van az elektronikus tanulmányi rendszerekben (ETR) –, hogy az ETR-ek adatait – valamilyen szinten – szinkronizáljuk a www.doktori.hu-val. Feltehetően megoldható az, hogy ezekből az adatbázisokból a szükséges adatok átkerüljenek a www.doktori.hu-ba. Természetesen ez pénz és programozói feladat kérdése, de az egyetemek számára is feladat, hogy ezeket az adatokat rendelkezésükre bocsátják a PhD hallgatókhoz.

Szeretnék még egy tanulságot – ez lesz az utolsó – levonni az említett ábrából. Ha az Egyesült Államokban meg lehet oldani azt, hogy tudják, pontosan hány hallgató lépett be a biológiai doktori programba, majd végzés után hova ment, hol dolgozik, és nyomon lehet követni a pályájukat, akkor ezt nekünk is meg kell tudnunk oldani. Nem lehet, hogy ne tudjuk, hogy a hallgatóinkkal mi történik végzésük után, mert ha nem tudjuk, akkor azt sem tudjuk, hogy mire kell őket felkészíteni. Épp ezért úgy gondolom, hogy a végzett hallgatók nyomon követésének megoldása szintén olyan feladat, amely az elkövetkezendő években az ODT előtt áll. Tekintettel azonban arra, hogy ezek valamilyen szinten saját adatoknak is tekinthetők, ezt nem lehet másképp megoldani, mint úgy, hogy ha a hallgatók aktívan együttműködnek velünk.

Végezetül még egy dolog van, amire a doktori képzés kapcsán szeretném felhívni a figyelmet, ez a disszertációk kérdése. El kell jutnunk oda, hogy ezek a disszertációk mindenki számára hozzáférhetőek legyenek, s hogy amennyire csak lehetséges, tudományáganként egységes szerkezetet mutassanak. Bár nem gondolom, hogy a disszertációknak be kellene kerülniük a doktori adatbázisba, arra mindenképp szükség van, hogy elérhetőek legyenek, és valamilyen formában a tartalmi keresést is biztosítsák. Néhány egyetem már elindította azt, hogy a disszertációk egy közös repozitóriumban ilyen formában elérhetőek legyenek. Mindenkit buzdítok arra, és az ODT mindent meg fog tenni azért, hogy minden doktori iskola kapcsolódjon ehhez, vagy egy ehhez tartalmában hasonló rendszerhez.

Az Országos Doktori Tanácsnak a habilitáció kérdésével is foglalkoznia kell. A közeli jövőben meg kell fogalmaznunk azt, hogy mi a habilitáció szerepe, hol helyezkedik el az egyetemi rendszerben. Ezt azonban mindaddig nem tudjuk

megtenni, amíg az egységes követelményszintet nem határozzuk meg. Természeténél fogva a habilitációnál követelményrendszert csak akkor lehet meghatározni, ha megmondjuk, hogy milyen tudományos és oktatási feladatok teljesülését várjuk el attól, aki habilitálni akar. Sokféle megoldás lehetséges. Kiindulásnak elgondolkodhatunk azon, hogy a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság elég precízen és jól megfogalmazta azt, hogy mi az, ami az egyetemi tanári követelmény. Ennek megvan a sok szempontból körüljárt feltételrendszere. El tudom képzelni azt, hogy kiindulásként – vagy gondolatébresztőként – azt mondjuk, hogy a tudomány és oktatás terén az ott megfogalmazottak 50%-a vagy kétharmada szükséges. Akár úgy is, hogy a kettő közül valamelyikben el kell érni a kétharmadot, a másikon elég az 50%. Ugyanakkor nem tudom elképzelni a habilitációt anélkül, hogy az illető valamilyen formában ne vegyen részt a doktori képzésben. És nem tudom elképzelni a habilitációt anélkül, hogy ne vizsgáltuk volna meg, hogy ténylegesen hogyan és mit oktatott. Így aztán elképzelhetetlennek tartom azt az itt-ott megjelenő gyakorlatot, hogy kollegák más egyetemen habilitálnak, mint ahol oktatóként dolgoznak. Nem tudom ugyanis elképzelni, hogy hogyan lehet megítélni egy oktatói habitust egy olyan személy esetén, aki azon a helyen, ahol ezt meg kívánják ítélni nem oktatott. Nem tudok, épp ezért, támogatni egy olyan gyakorlatot, hogy valaki olyan intézményben habilitáljon, ahol nem végzett számottevő oktatási tevékenységet. Természetesen vannak olyan felsőoktatási intézmények, ahol az adott tudományágban nem lehet habilitálni, mert nincs doktori iskola. Ebben az esetben úgy gondolom, hogy nem lehet addig habilitálni abban a felsőoktatási intézményben, ahová az adott személy jelentkezett, amíg nem tartott ott több előadást, és nem látta az adott felsőoktatási intézmény, hogyan is oktat, és milyen visszajelzések vannak a hallgatóktól arról, hogy az illető képes-e arra, amire egy habilitáció fel fogja őt jogosítani.

Nagyon sok feladatot soroltam fel és azt kell, hogy mondjam, hogy nem látom a jövőt. Remélem, hogy azok a dolgok, amiket itt megemlítettem, értő fülekre találnak, és segítenek ezeket a problémákat megoldani. Szeretném megköszönni itt és most mindazt, amit a múltban együttműködő partnereink tettek. Köszönöm a Magyar Tudományos Akadémiától, a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottságtól, a Rectori Konferenciától, a mindenkor illetékes Minisztériumtól, a Doktoranduszok Országos Szövetségétől és az egyetemektől kapott segítséget, és bízom abban, hogy a jövőben is számíthatunk erre az együttműködésre, együttgondolkodásra, mert csak akkor tudjuk a doktori képzés színvonalát emelni és jobbitani, hogy ha ezt együtt csináljuk, együtt akarjuk.

Köszönöm figyelmüket, és megköszönöm azt, hogy ünnepi ülésünket jelenlétükkel megtisztelték.